

КЛАСТЕР ЯК МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОХІМІЧНОГО СЕРВІСУ

Досліджено основні проблеми функціонування системи агрохімічного обслуговування сільськогосподарського виробництва. Обґрунтовано доцільність та представлено інструментарій формування регіонального кластера у сфері агрохімічного сервісу як механізму забезпечення системності її розвитку

Постановка проблеми. Криза економіки України (цінова, кредитна, інвестиційна, податкова), що розпочалася із здобуттям незалежності, спричинила виникнення несприятливих умов для функціонування сільськогосподарських підприємств та сервісних формувань, у т. ч. агрохімічної специфіки. Сьогодні в системі агрохімічного сервісу мають місце суттєві труднощі, викликані цілою низкою чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру. Кількісні та якісні зміни, що відбулися в період трансформаційних перетворень, обумовили зниження ефективності її функціонування. При цьому недосконалі механізми управління на загально-державному, регіональному та локальному рівнях деструктивно позначилися на механізмі організаційно-економічних взаємовідносин між суб'єктами агрохімічного сервісу.

Сучасні ж умови ведення агробізнесу об'єктивно вимагають від суб'єктів господарювання консолідації зусиль для формування міцного базису виробництва конкурентоспроможної аграрної продукції. В контексті зазначеного вбачається, що система агрохімічного сервісу повинна мати регіональне спрямування і розвиватися за принципами системного та інноваційного характеру, що сприятиме врахуванню особливостей окремих регіонів, а саме: характеристики ґрунтів, природно-кліматичні умови, спеціалізацію, екологічну ситуацію тощо.

В теорії та методології сучасної науки, а також практиці суб'єктів господарювання обґрунтовано інструментарій вирішення даної проблеми із використанням механізмів кооперації та корпоратизації. Однак, із розвитком процесів глобалізації і потребою в поліпшенні економічного базису для зміцнення конкурентних позицій виробників сільськогосподарської продукції ці підходи потребують переосмислення й удосконалення. У цьому зв'язку в останні роки вчені-економісти ототожнюють зміцнення конкурентної позиції господарюючих структур і окремих територій (регіонів) із кластерною теорією розвитку [7, с. 3–12]. Вбачається, що для вітчизняного сільського господарства кластеризація може стати одним із ефективних механізмів формування нового типу економічних відносин суб'єктів агробізнесу з метою зміцнення конкурентних переваг аграрної економіки в цілому та її соціальної спрямованості.

Мета дослідження. Обґрунтування доцільності та розробка інструментарію формування регіонального кластера у сфері агрохімічного сервісу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У світі науки кластер ідентифікується як міжгосподарське територіальне об'єднання не тільки взаємодоповнюючих підприємств (як великого бізнесу, так і малого підприємства), що співпрацюють між собою, формують замкнутий технологічний цикл виробництва та реалізації кінцевої продукції (товарів, послуг), а й інфраструктурних складових, які забезпечують умови для виробництва та просування продукції учасників кластера на ринку, до яких належать органи державної та місцевої влади, а також наукові та дослідні установи [2, с. 576–580; 3, с. 569–576; 7, с. 3–12].

Обґрунтуванню кластерних підходів до розвитку регіональної економіки присвячено праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців: В. Зіновчука, О. Богми, М. Кропивка, В. Малеса, Л. Молдавана, П. Саблука, Г. Семенова, О. Скидана, В. Федоренка,

Є. Ходаківського, В. Юрчишина та ін. [1–4; 6–8; 10; 13]. Їх наукові доробки розкривають аспекти кластеризації щодо загальних положень становлення кластерів, в яких сервісні підприємства входять до блоку внутрішньої інфраструктури територіально-виробничих кластерних утворень. Основні засади формування кластерів у сфері аграрного сервісу розкрито в наукових дослідженнях Н. Степаненко, яка пропонує створення агросервісного кластера як сервісної мережі [9, с. 13]. Такий підхід може стати основою для дослідження сфери агрохімічного сервісу як складової аграрного сервісу і вирізняється функціональною специфікою.

Викладення основного матеріалу дослідження. Агрохімічний сервіс як такий включає два блоки: агрохімічне забезпечення та агрохімічне обслуговування. Особливою характеристикою першого блоку є забезпечення сільського господарства якісними та ефективними агрохімічними засобами в необхідному обсязі та асортименті. Ключова роль у цьому процесі належить підприємствам-виробникам, які для визначення перспектив виробництва агрохімічних товарів та формування їх необхідної пропозиції повинні постійно мати доступ до інформації на ринку. Компетенцією ж агрохімічного обслуговування є виробничі послуги щодо практичного застосування засобів хімізації. Зазначене здійснюється переважно спеціалізованими сервісними структурами, для яких також актуалізується потреба в постійному володінні інформацією щодо стану ринку агрохімічних послуг, зокрема, динаміки попиту на ті чи інші агрохімічні товари й послуги. Це є важливим для них елементом у контексті імплементації стратегічних рішень щодо перспектив розвитку.

Агрохімічні послуги мають свою специфіку. Така їх характеристика, як нездатність до зберігання та повторного використання (надання) посилює необхідність постійного спостереження за змінами кон'юнктури ринку. Зокрема, несвоєчасна пропозиція нового виду агрохімічного засобу чи послуги (що досить часто практикується сьогодні) може унеможливити реалізацію очікуваного економічного ефекту для підприємства, що їх представляє. Уникнути зазначеного, або, принаймні, мінімізувати таку загрозу, можливо за рахунок налагодження господарських зв'язків між виробниками засобів хімізації, агрохімічними структурами та цільовими споживачами агрохімічних засобів та послуг.

Оптимальним вбачається формування агрохімічного кластера, який стане вектором спрямування регіональної аграрної економіки в цілому та сфери агрохімічного сервісу зокрема в інноваційне русло подальшого розвитку. Його особливою характеристикою буде взаємна підтримка учасників, що забезпечуватиме економічне зростання кожного із них за рахунок виникнення синергетичного ефекту, який матиме місце в умовах розширення масштабів бізнесу. В його межах здійснюватиметься обмін спеціалізованою інформацією, на основі якої учасники матимуть можливість приймати обґрунтовані управлінські рішення щодо стратегічних напрямів функціонування. Зокрема, через здійснення кон'юнктурного аналізу ринку:

– агрохімічні обслуговуючі підприємства володітимуть інформацією щодо потенційного та реального попиту на агрохімічні засоби та послуги, що дозволить розробити ефективні та економічно доцільні окремим сегментам споживачів комплекси маркетингу;

– комерційні структури, які займаються виключно реалізацією агрохімічних засобів, матимуть доступ до інформації щодо найбільш популярних і необхідних сільськогосподарському товаровиробнику агрохімікатів, що обумовить збільшення обсягів їх реалізації. Дослідження показують, що прибуткова діяльність таких структур є мотивом до розширення сфери діяльності (диверсифікації) у контексті не лише постачання засобів хімізації, а і можливості забезпечення необхідними для аграріїв послугами;

– виробники агрохімічних препаратів, у свою чергу, матимуть можливість прогнозувати обсяги власного виробництва відповідно до сформованого попиту;
– сільськогосподарські товаровиробники, отримуючи своєчасну та повну інформацію, будуть спроможні прийняти обґрунтоване і найбільш прийнятне рішення щодо постачальників потрібних для них агрохімічних засобів та послуг.

Організаційну модель регіонального агрохімічного кластера представлено на рис. 1.

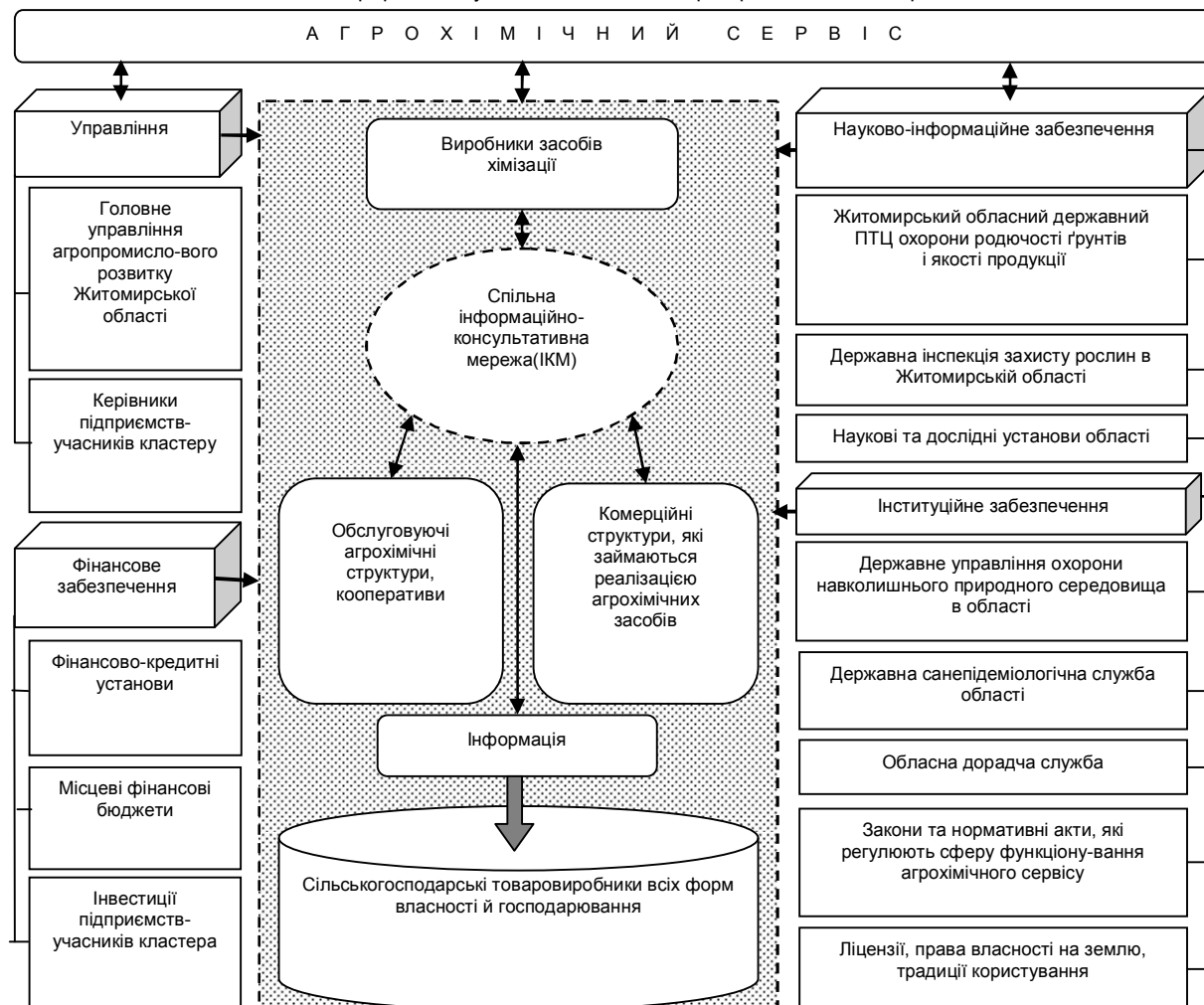

Рис. 1. Організаційна модель регіонального агрохімічного кластера в Житомирській області

Регіональний агрохімічний кластер таким чином слід визначати як добровільне територіальне об'єднання суб'єктів ринку агрохімічних послуг, призначене забезпечувати повноцінне агрохімічне обслуговування аграрного виробництва на рівні конкретного регіону. Метою ж його створення є сприяння налагодженню організаційно-економічних взаємозв'язків між суб'єктами агрохімічного сервісу на основі формування спеціалізованої інформаційно-консультативної мережі. При цьому стратегічна мета такого кластера в обов'язковому порядку повинна погоджуватись із цілями розвитку регіону у довгостроковому періоді.

Формування регіонального агрохімічного кластера має здійснюватись на основі інвестиційно-інтеграційного механізму. Його інвестиційна складова базується на можливості спільного залучення фінансово-кредитних ресурсів, а інтеграційна – передбачає об'єднання організаційних, управлінських та правових чинників для створення ефективної та налагодженої системи агрохімічного обслуговування на

основі кластерного об'єднання. Інтеграційні процеси для підприємств агрохімічної сфери мають позитивний синергетичний ефект, оскільки інформація щодо агрохімічних засобів та послуг, надана потенційному споживачу та безпосереднє їх отримання будуть "доступнішими". Інтеграційний аспект агрохімічного кластера лежить в основі його створення. Отже, такий синергетичний ефект буде мати позитивний вплив на підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору Житомирського регіону.

Агрохімічний кластер буде неформальною організацією. Водночас його створення дозволить отримувати вигоду його учасникам за рахунок ефекту синергії та само, як у формальному об'єднанні, але із одночасним збереженням виробничої гнучкості та самостійності у прийнятті рішень. Конкурентні переваги створення й розвитку кластера у сфері агрохімічного сервісу інтерпретовано на рис. 2.

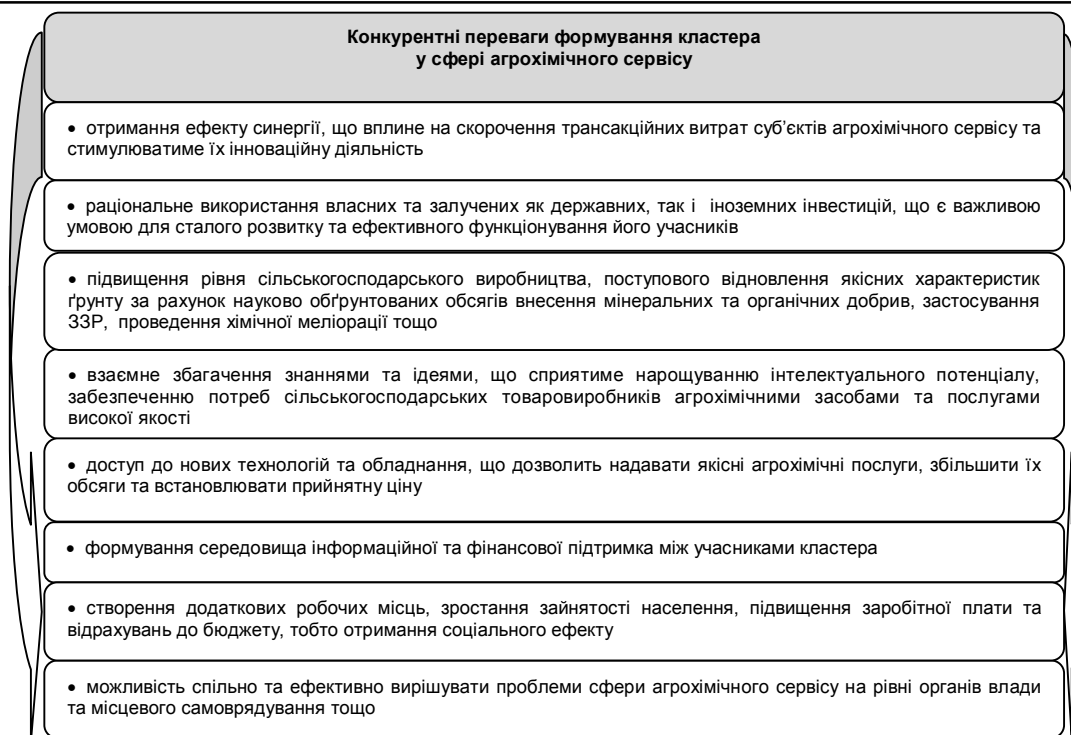

Рис. 2. Конкурентні переваги формування кластера у сфері агрохімічного сервісу

Слід відзначити важливість становлення структур такого типу в нашій країні, що підтверджується прийняттям у липні 2010 р. Закону України "Про державно-приватне партнерство" [5]. В умовах зазначеного полегшується реалізація одного із головних принципів організації кластерів, а саме – тісна взаємодія із органами державної влади та місцевого самоврядування на засадах приватно-державного партнерства. Водночас за кластерного підходу виокремлюватиметься роль організації некомерційного характеру в конкурентному успіху, зокрема, дослідних та наукових установ, університетів тощо.

Процес формування агрохімічного кластера є досить складним, тому зазначене варто здійснювати у декілька етапів. На першому етапі необхідно здійснити аналіз сучасного стану і тенденцій розвитку агрохімічного обслуговування та ідентифікувати проблеми, які доцільно вирішити за допомогою формування кластера. Крім того, на даному етапі відбувається підготовка документів, які характеризують наявні підприємства та чинники, які спонукають їх об'єднуватись у кластер. Також необхідним представляється роз'яснення потенційно зацікавленим особам доцільності кластерного підходу в сфері агрохімічного сервісу, отримання їх підтримки, визначення ролі окремих суб'єктів у кластерному розвитку.

На другому етапі необхідним є попереднє групування кластера. На його основі здійснюється аналіз зв'язків між потенційними учасниками, який дає імпульс для формування позитивних висновків щодо розвитку кластерного утворення.

Наступним етапом формування регіонального кластера є вирішення питання його меж. З однієї сторони, межі кластера можуть бути визначені як окрема частина регіону, тобто носити локальний характер, з іншої – як цілий регіон чи навіть більше – кілька регіонів, тобто мати регіональну спрямованість. Ретельне обмірковування територіальних меж кластеру має здійснюватись обов'язково, що пов'язано із тим, що кожен кластер має певну (властиву тільки для нього) специфіку та спеціалізацію. В контексті даного дослідження агрохімічний кластер визначено як регіональний. Це обумовлено доцільністю в якості ініціатора його створення визначити органи місцевої влади, тобто Управління агропромислового розвитку в Житомирській області. Досвід ряду країн, у яких

концепція кластерного розвитку набула широкого практичного втілення, показує, що у процесі вибору, формування та розвитку кластерів державі та її регіональним органам належить пріоритетне місце [1, с. 45–50; 2, с. 576–580].

На четвертому етапі варто розпочинати роботу, розробити інструментарій з практичного формування кластера, який заключається в юридичному оформленні відносин між учасниками кластера на основі укладання господарських договорів та відповідних угод. Сформований кластер потребує постійного контролю за функціонуванням всієї кластерної системи, що має виключне значення з огляду на необхідність врахування ряду особливих характеристик на всіх етапах становлення та розвитку. Обов'язковими елементами при цьому є: аналіз кадрового потенціалу; діагностика економічних показників діяльності підприємств-учасників; аналіз витрат, спеціалізації, потреби у фінансово-кредитних ресурсах; аналіз можливості залучення державних та іноземних інвестицій; аналіз попиту і пропозиції на ті чи інші агрохімічні засоби та послуги; аналіз можливості адаптації сфери агрохімічного сервісу до умов ринку; рівень державної підтримки інтеграційних утворень; розробка бізнес-планів діяльності кластера тощо.

Інтеграція України у міжнародне співтовариство посилює необхідність у виробництві екологічно безпечної сільськогосподарської продукції, яка за своїми якісними характеристиками відповідатиме стандартам ДСТУ ISO 9000, ДСТУ ISO 14000, HACCP, ISO/IEC 27001 тощо [14–16]. Дана проблема актуалізується з огляду на те, що споживачі все більшою мірою потребують екологічно безпечної продукції, виробництво якої не впливає негативно на їх здоров'я та навколишнє середовище. Це безпосередньо визначає перспективи розвитку АПК із урахуванням необхідності виважені економічної та екологічної політики щодо розвитку сільського господарства. В межах дослідження цій проблемі надається особливого значення. Це пов'язано із тим, що використання засобів виважені як важливої складової агрохімічного обслуговування сільськогосподарського виробництва має безпосередній вплив на якісні показники виробленої

продукції. Очевидно, що при безконтрольному застосуванні агрохімічних сполук матимуть місце деструктивні зміни не лише в якості продукції, що виробляється, а і в навколишньому середовищі в цілому. Саме тому вбачається за необхідне посилення контролю в сфері застосування мінеральних добрив та пестицидів на основі застосування моніторингу – дієвого спостереження за процесами розвитку системи агрохімічного сервісу та контролю за дотриманням вимог щодо виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції.

З огляду на виключну важливість такої інформації для ефективного розвитку регіональної системи агрохімічного сервісу та впровадження агрохімічних програм необхідною є розробка методики проведення моніторингу виробництва екологічно безпечної продукції в межах функціонування агрохімічного кластера (рис. 3).

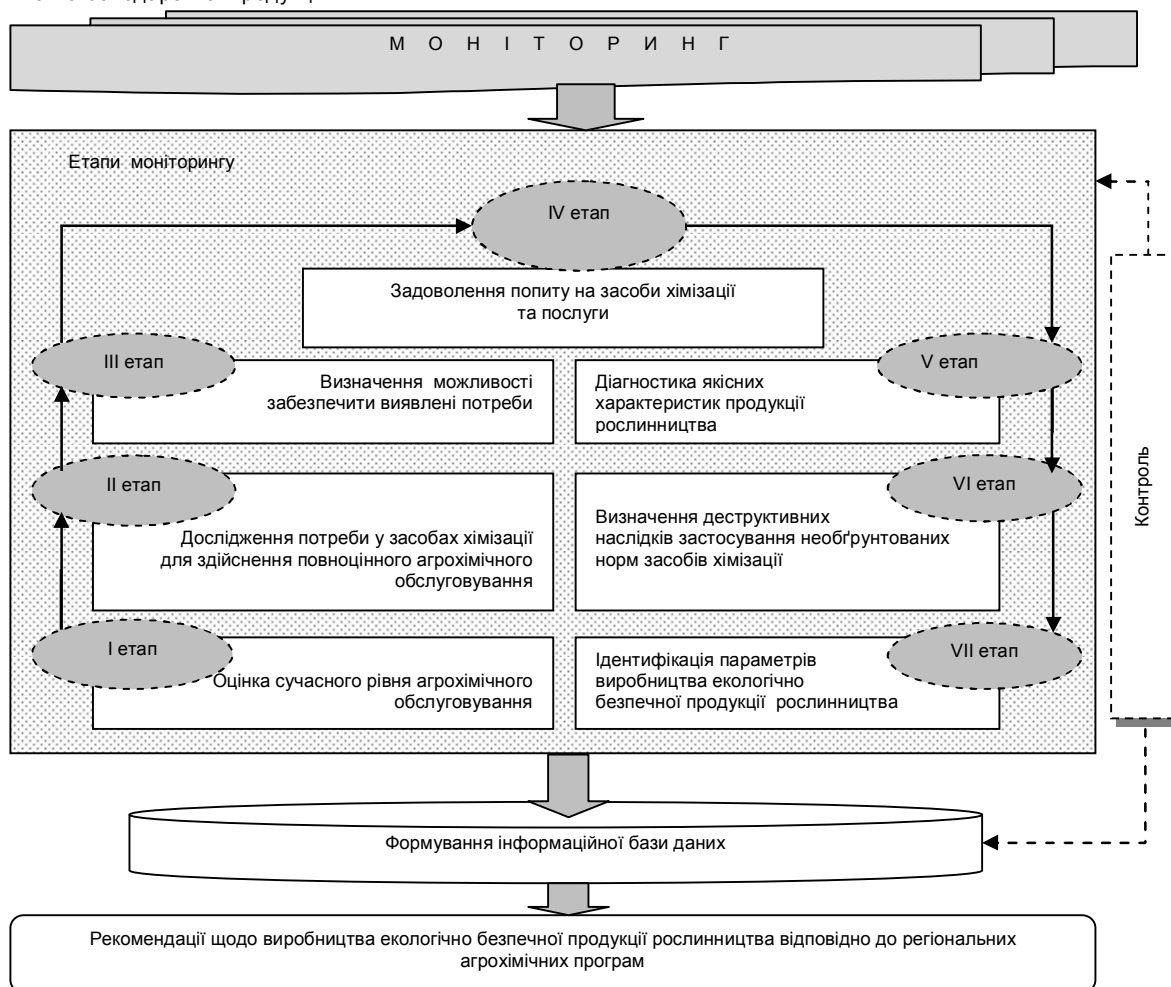

Рис. 3. Концепція моніторингу виробництва екологічно безпечної продукції рослинництва у межах агрохімічного кластера

Головним завданням моніторингу у межах кластерного об'єднання буде посилення контролю за виробництвом екологічно безпечної продукції рослинництва та забезпечення об'єктивних засад здійснення обґрунтованої політики державних органів влади (на регіональному та локальному рівнях) щодо формування ефективної системи агрохімічного сервісу. Основними принципами взаємовідносин в системі моніторингу виробництва екологічно безпечної продукції рослинництва будуть: взаємна інформаційна підтримка імплементації рішень у сфері агрохімсервісу; координація дій під час організації та здійснення спільних заходів з моніторингу, сприяння доцільному розв'язанню спільних завдань; відповідальність за своєчасність та достовірність переданої іншим учасникам інформації; спільне використання, вільний доступ та безкоштовний обмін інформаційними ресурсами тощо.

Відтак інформація, що відображатиме реальний стан агрохімічного обслуговування та тенденції виробництва сільгосппродукції, рівень її екологічної безпеки володіє значними можливостями щодо

стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, якісні характеристики якої відповідатимуть встановленим стандартам. На основі розробки зазначених рекомендацій можливим стане формування банку даних об'єктивної статистики щодо впливу пестицидів та інших засобів хімізації на сільгосппродукцію, ґрунти та навколишнє середовище. Статистичні дані, отримані у результаті здійснення моніторингу мають стати основою для розробки та впровадження відповідних заходів щодо забезпечення ефективного функціонування агрохімічного сервісу.

Дослідженнями встановлено, що не маючи у власності відповідної матеріальної бази та складів для зберігання хімічної продукції, з метою отримання ліцензії (умови та порядок видачі визначаються КМУ) підприємці часто орендують складське господарство районних агрохімпідприємств. Тому доцільним, на наш погляд, було б видавати ліцензії на рівні агрохімічного кластера і, відповідно, суб'єкти господарювання, які є його учасниками, мали б право законної торгівлі пестицидами та агрохімікатами. В зазначених умовах, власне не втручаючись у діяльність вказаних

суб'єктів, значно спроститься державний нагляд за додержанням законодавства з питань хімізації сільського господарства.

Дистанціювання держави від процесу забезпечення села засобами хімізації в жодному разі не зменшує її роль у цьому процесі, а навпаки – посилює та ускладнює. Нині актуалізується державна підтримка сільського господарства, регулятивний інструментарій якої має ґрунтуватися на економічному стимулюванні аграріїв раціонально використовувати землю та засоби хімізації і нести відповідальність за наслідки їх застосування. Організаційно-економічні аспекти формування та функціонування агрохімічного сервісу в обов'язковому порядку мають відображатися в аграрній політиці держави. Економічні принципи сталого розвитку України повинні ґрунтуватися на зацікавленості у розвитку конкурентоздатного сільськогосподарського виробництва, сприянні відродженню системи агрохімічного обслуговування тощо.

Регулятивна політика у сфері агрохімічного сервісу має бути націлена не лише на максимізацію обсягів сільськогосподарського виробництва, але й спонукати до збереження та відновлення родючості ґрунтів, запровадження інноваційних технологій та техніки, розробок і досягнень науки у сфері екологічно-безпечного землеробства. Стимулювання аграріїв до виробництва екологічно безпечної продукції вбачається одним із ключових економічних методів впливу держави на сферу агрохімічного сервісу та сільське господарство в цілому. З урахуванням зазначеного розроблено організаційно-економічний механізм стимулювання виробництва екологічно безпечної продукції рослинництва, який включає три блоки:

- економічні важелі та стимули (пільгове оподаткування та кредитування, підвищення закупівельної ціни, пільгові ціни на послуги та засоби виробництва, державне страхування);

- економічні санкції при забрудненні довкілля та порушенні технології виробництва (зниження цін на екологічно забруднену продукцію, система штрафів, підвищення плати за землю);

- організаційно-правові (стандарти на сільгосппродукцію, контроль її якості, інформаційне забезпечення виробників, екологічний моніторинг).

Запропонований механізм вбачається доцільним, оскільки за умов його реалізації в межах кластера забезпечується пріоритетність інтересів споживача, а не одержання сільськогосподарським товаровиробником прибутків у будь-який спосіб, в т. ч. перевищуючи встановлені нормативи застосування агрохімічних засобів.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що кластерна модель функціонування системи агрохімічного сервісу, створена на основі взаємовигідної інтеграції суб'єктів ринку, сприятиме ефективній адаптації сфери агрохімічного сервісу до умов ринку, справлятиме вирішальний вплив на процеси посилення конкурентоспроможності та прискорення інноваційної діяльності та буде потужним стимулятором ефективного розвитку економіки Житомирської області. Водночас такий підхід забезпечить раціональне формування та виконання регіональних агрохімічних програм, що має виключне значення з огляду на необхідність відродження рівня

родючості ґрунтів та нарощування обсягів виробництва якісної сільськогосподарської продукції, що визначає перспективи подальших досліджень.

Список використаної літератури:

1. *Броншпак Г.К.* Государственная поддержка кластерных инициатив: вертикально интегрированные структуры в АПК / *Г.К. Броншпак* // Экономика АПК. – 2007. – № 4. – С. 45–50.
2. *Володин В.М.* Кластер – новый вид объединения юридических и физических лиц / *В.М. Володин, Т.В. Володина* // Сб. материалов конф. “Интеграция и дезинтеграция в агропромышленном секторе экономики: традиционный и инновационный подходы”. – М.: ООО НИПКЦ “Восход-А”, 2009. – С. 576–580.
3. *Грищенко Г.М.* Объективные условия, определяющие сущность и направление формирования кластеров в российской экономике / *Г.М. Грищенко* // Сб. материалов конф. “Интеграция и дезинтеграция в агропромышленном секторе экономики: традиционный и инновационный подходы”. – М.: ООО НИПКЦ “Восход-А”, 2009. – С. 569–576.
4. *Прайс В.* Роль недержавної організації як рушія перетворень / *В. Прайс* // Перспективні дослідження. – 1999. – № 2. – С. 24–33.
5. *Про державно-приватне партнерство*: закон України від 1 липня 2010 р. № 2404–VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://www.president.gov.ua/documents/12134.html>.
6. *Романов А.* Формирование агропромышленных кластеров в России / *А. Романов, В. Арашуков* // АПК: экономика, управление. – 2008. – № 3. – С. 41–45.
7. *Саблук П.Т.* Кластеризация як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / *П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко* // Экономика АПК. – 2010. – № 1. – С. 3–12.
8. *Семенов Г.А.* Кластери підприємств як передумова активізації розвитку регіональної економіки / *Г.А. Семенов, О.С. Богма* // Экономика та держава. – 2006. – № 4. – С. 11–13.
9. *Степаненко Н.І.* Диверсифікація діяльності підприємств аграрного сервісу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 “Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)” / *Н.І. Степаненко*. – Житомир, 2008. – 20 с.
10. *Федоренко В.Г.* Концепція кластерної політики в Україні / *В. Г. Федоренко* // Экономика та держава. – 2008. – № 11. – С. 5–15.
11. *Ходаківський Є.І.* Методологія наукових досліджень в парадигмі синергетики: монографія / *Є.І. Ходаківський, В.К. Данилко, Ю.С. Цаль-Цалко*. – Житомир: ЖДТУ, 2009. – 340 с.
12. *De Bresson Ch.* (ed). Economic Interdependence and Innovation Activity. An Input-Output Analyses. Cheltenham, UK, 1996.
13. *Feldman V.P., Audretsch D.B.* Innovation in Cities: Science based Diversity, Specialization and Localized Competition-*European Economic Review*. – 1999. – № 43. – P. 409-429.
14. <http://ru.wikipedia.org/wiki/НАССР>.
15. http://ru.wikipedia.org/wiki/ISO/IEC_27001.
16. <http://www.consyst.dp.ua/iso14000.htm>.

ТАРАСОВИЧ Людмила Валеріївна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри зовнішньоекономічної діяльності підприємств Житомирського національного агроекологічного університету

Наукові інтереси:

– формування та функціонування системи аграрного сервісу